

УДК 342.7 (349.3)

С. Булавина, Т. Давидова

Забезпечення соціальних прав у розвитку вітчизняного конституціоналізму

Стаття присвячена визначенню місця соціальних прав у процесі еволюціонування українського конституціоналізму. Акцентовано увагу, що Конституцією України наша держава проголошена серед іншого соціальною державою, основним завданням якої є досягнення суспільного прогресу, що заснований на принципах соціальної рівності, загальної солідарності і взаємної відповідальності, а також покращання рівня життя населення. У зв'язку із цим, аналізуються поняття конституціоналізму та соціальних прав, рівень їх дотримання і забезпечення.

Ключові слова: соціальні права, права і свободи людини і громадянина, конституціоналізм.

Постановка наукової проблеми. Рівень демократії держави безпосередньо залежить від якості конституційно-правового регулювання і забезпечення суспільних відносин, від рівня дотримання і забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Соціальні права, з одного боку, є аксіоматичними, на рівні з іншими, знаходячи відображення у Конституції України, а з іншого – як вірно зазначають українські науковці – проблеми реалізації більшості соціальних прав людини і громадянина в Україні, таких як: право на працю, на відпочинок, на житло, на охорону здоров'я тощо, свідчать про те, що соціальні основи системи українського конституціоналізму є досить проблематичними [1, с. 42]. Так, говорити про конституціоналізм в Україні як довершене поняття поки неможливо, з урахуванням досить високого рівня безробіття в країні, що у середньому сягає 10% на рік; смертність перевищує народжуваність майже в два рази (100 до 58 у 2018 році за даними Державної служби статистики України); зростання рівня захворюваності населення і при цьому соціальні виплати за лікарняні затримуються тощо. Саме через зазначене у соціальному відношенні український конституціоналізм залишається формальним або принаймні програмним [1, с. 42].

Конституцією України наша держава проголошена серед іншого соціальною державою. Проаналізувавши низку наукової і довідкової літератури, ми прийшли до висновку, що соціальна держава є державою, основним завданням якої є досягнення суспільного прогресу, що заснований на принципах соціальної рівності, загальної солідарності і взаємної відповідальності, а також покращання рівня життя населення. Допоки забезпечення соціальних прав людини не визначають спрямованість і зміст діяльності України. Але, звичайно, що не лише потреби соціуму лежать в основі розуміння конституціоналізму і його недовершеності. Європейський фахівець з конституційного права П. Желяр зауважує, що сучасний конституціоналізм стоїть перед трьома викликами: відносини між конституціоналізмом і міжнародною сферою; імперіалізм (непорушність) прав і свобод людини; послаблення традиційних органів державної влади внаслідок тиску з боку лобістських структур, органів місцевої влади і суддів [1, с. 16]. Зважаючи на все зазначене, проблема забезпечення соціальних прав, конституціоналізму України потребує подальшого широкого обговорення з впровадженням механізмів реалізації соціальних прав людини і громадянина.

Аналіз останніх публікацій. У цілому проблема забезпечення прав людини і громадянина, їх розвитку досить детально розроблена в теорії держави і права, філософії права С.С. Алексєєвим, М.І. Козюброю, О.Л. Копиленком, О.М. Мироненко, В.В. Молдованом, В.С. Нерсисянцем, П. М. Рабіновичем, В.Ф. Погорілком, О.Ф. Скакун та іншими провідними вченими.

Проблеми і особливості українського конституціоналізму досліджують у своїх роботах І.С. Загоруй, О.М. Мироненко, І.Є. Словська, Р.С. Таратула, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, М.В. Цвік, В.О. Четвертін, інші.

Аналізу соціальних прав присвятили свої праці В.М. Олещенко, А.С. Пазенок, С.М. Прилипко, Ж.М. Пустовіт, О.В. Турута, А.Л. Федорова інші дослідники. Проте рівень розвитку соціальних прав відносно рівня конституціоналізму залишається малодослідженим науковим питанням.

Мета й завдання дослідження. Метою наукової статті стало визначення місця соціальних

прав, їх забезпечення у розвитку вітчизняного конституціоналізму.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Соціальні права разом з економічними і культурними (так звані, права другого покоління) вперше знайшли своє відображення у конституціях держав світу після закінчення Першої Світової війни, сформувавшись у процесі прагнення народів покращання свого економічного становища та підвищення культурного статусу. З історії правових вчень відомо, що засновниками цих прав були Дж. А. Хобс, Т.Х. Грін, які прагнули, шляхом запровадження соціальної реформи, зменшити нерівність у соціумі. Саме тоді вперше були закріплені права на працю, на відпочинок, на медичне та соціальне забезпечення, на освіту тощо. Ці права людини і громадянина втілювалися в системі позитивних прав, які могли бути реалізовані тільки за сприяння держави. Система прав другого покоління знайшла своє закріплення, насамперед, в Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, інших міжнародних правових актах, конституціях країн. Їх реалізація була і залишається безпосередньо пов'язана з рівнем економічного добробуту країн.

У першій половині 90-х років минулого століття вітчизняна правова наука ініціювала розробку сучасної концепції конституціоналізму, яка б сприяла розбудові правової конституційної держави [1, с. 13]. Згодом, у 1996 році, із прийняттям Конституції України, були змінені пріоритети в системі прав і свобод, було підтримано тенденцію зростання ролі людини у суспільних подіях, актуалізацію загальнолюдських цінностей, таким чином були визначені насамперед особистісні й громадянські права, натомість соціальні, економічні – відійшли на другий план.

Наразі серед соціальних прав і свобод Конституцією України визнані: право на працю та на належні, безпечні та здорові умови праці; право на страйк; право на відпочинок; право на соціальний захист та соціальне забезпечення; право на житло; право на гідний життєвий рівень; право на охорону здоров'я, медичне страхування і медичну допомогу; право, пов'язане з гарантуванням вільної згоди на шлюб і рівність у ньому; права, пов'язані із захистом материнства, батьківства, дитинства і сім'ї [2].

До соціальних прав вчені часто пропонують віднести і права екологічні, як такі, якими має володіти соціум, соціальна група, зокрема право на безпечне довкілля. Хоча екологічні права ми б назвали правами зовсім іншого покоління.

Також зазначимо, що на сьогодні актуальним є говорити про забезпечення гендерної політики в аспекті забезпечення соціальних прав громадян. Ст. 24 Конституції України визначено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками ... статі [2]. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням рівних можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [2]. Ми усвідомлюємо, що часто самі формулювання положень є такими, що не відповідають основам гендерної політики, проте у Конституції зроблена спроба закріпити такі положення, що б втілювалися на практиці.

Європейським співтовариством у 1992 році, з прийняттям першого Додаткового протоколу до Європейської соціальної хартії, до соціальних прав додано право на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі. Останнє – запровадження принципів рівних прав та можливостей чоловіків і жінок – нещодавно стало умовою інтеграції України до європейського простору. На виконання цього, серед іншого, у 2018 році було прийнято Державну соціальну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року [3], що ґрунтується на ратифікованих міжнародних правових актах, серед яких: Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), Пекінська декларація і платформа дій (1995 р.), Резолюція Ради безпеки ООН «Жінки, мир, безпека» (2000 р.) тощо.

Одним з основних принципів конституціоналізму, на наш погляд, є реальність прав і свобод громадян і їх реальна гарантованість державою. Конституція України закріпила положення про забезпечення соціально-правової захищеності людини і громадянина. Так, важливо, що держава може претендувати на правовий характер, якщо вона не лише визнала природні права людини, проголосила громадянські, соціальні та політичні права у своєму основному законі та інших законодавчих актах, а й забезпечила правовий режим їх неухильного дотримання [1, с. 24-25]. Зазначений принцип

реальності прав і свобод громадян і їх гарантованості державою потребує за діяння багатьох факторів, у тому числі політичних, економічних, соціальних, спрямованих на формування такого соціального середовища, яке забезпечувало б дійсне користування декларованими правами і свободами.

Соціальні права є показником, шкалою задоволення інтересів громадян. Якщо соціальні права людини і громадянина не реалізуються чи реалізуються частково, якщо інтереси національних, класових, вікових і територіальних спільностей не виражаються сповна і не задовольняються, зазначає дослідниця українського конституціоналізму І.Є. Словська, то це свідчить про кризу конституціоналізму або про початковий стан його становлення. [1, с. 42].

Щодо останнього, то в сучасних теоріях концепція конституціоналізму пов'язується, насамперед, із пануванням і верховенством закону, що істотно розширює значення поняття, оскільки панування закону у теорії права пов'язується, як правило, з писаною конституцією як засобом здійснення державної влади і, разом з тим, її обмеження. Тобто конституціоналізм вважається в своїй основі нормативним явищем і нормативною концепцією. Але все ж його опосередковують далеко не всі конституції, оскільки він за своїм змістом є нормативною основою демократичного розвитку суспільства.

У сучасній вітчизняній юридичній науці під конституціоналізмом вчені розуміють політичну систему, що базується на конституції та конституційних методах правління (тобто конституційний лад) або такий правовий режим, за якого забезпечується дотримання встановлених конституцією правил поведінки, що зумовлює впорядковану роботу механізму державної влади та впевненість особи у захищеності та реальності своїх прав [1].

Врешті-решт конституціоналізм у широкому значенні є рухом до конституційної держави (правової, соціальної, демократичної тощо), а прагнення становлення конституціоналізму означає становлення еволюційний шлях розвитку держави.

Соціальні права громадянина мають бути захищені заради протидії, так званому уявному конституціоналізму, характерними рисами якого є: розбіжності між конституційно проголошеним демократичним ладом і реальною практикою управління.

Цікавим є погляд С.А. Авак'яна, який розглядає конституціоналізм як «ідеал, до якого має прагнути суспільство, що йде шляхом соціального прогресу. Конституціоналізм, зазначає він, є складною суспільно-політичною і державно-правовою категорією, підвалини якої утворюють ідеали конституційної демократії... наявність певних інститутів влади, політичного режиму, що відповідає конституції, і система захисту цінностей демократії, прав і свобод людини і громадянина, конституційного ладу в цілому» [4, с. 304–305]. Конституціоналізм є свого роду ідеологією, яка орієнтує правову і політичну думку, право і державно-правову практику. Водночас конституціоналізм вважається в своїй основі нормативним явищем і нормативною концепцією. Але все ж його опосередковують далеко не всі конституції, оскільки він за своїм змістом є нормативною основою демократичного розвитку суспільства [1, с. 11].

На сьогодні говорити про один зі станів забезпечення конституціоналізму – соціальну державу – ще неможливо, зважаючи на чисельні порушення у цій сфері. Так, лише за минулий рік до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини надійшло 6709 повідомлень про порушення соціальних та економічних прав громадян [5]. Нами підраховано, що це понад 25% від усіх звернень. Найбільше повідомлень стосується порушень прав у сфері соціального захисту та порушення трудових прав. І це без урахування порушення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та осіб, які проживають на тимчасово окупованій території, яких станом на 30 липня 2018 року, за даними Міністерства соціальної політики України, взято на облік 1516246 осіб [6, с. 4], оскільки дотримання їх прав є окремим розділом розгляду.

Висновки. Отже, мірилом конституціоналізму є й соціальна захищеність людини і громадянина, реальне забезпечення і дотримання соціальних прав. За своєю суттю конституціоналізм є ступенем і широтою сприйняття норм Основного закону кожною галуззю й інститутом права, проте не обмежується ним і визначає політику, економіку, соціальну і духовну сфери.

Джерела та література

1. Словська І. Є. Український конституціоналізм: етапи становлення і розвитку: дис. ... к.ю.н., 12.00.02 / І. Є. Словська; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2004. – 174 с.

2. Конституція України: від 28.06.1996 р. / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2018 р. № 273 «Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>.
4. Конституционное право: Энциклопедический словарь / Отв. ред. и рук. авт. коллектива – д.ю.н., проф. С. А. Авакьян. – М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М), 2001. – 688 с.
5. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua.
6. Постраждали від конфлікту: як Україна забезпечує реалізацію їхніх прав: брошура. – Київ – серпень 2018 р. – 22 с.

Булавина С., Давыдова Т. Обеспечение социальных прав в развитии отечественного конституционализма. Стаття посвящена определению места социальных прав в процессе эволюционирования украинского конституционализма. Акцентируется внимание на том, что Конституцией Украины наше государство провозглашено, среди прочего, социальным, основной задачей которой является достижение общественного прогресса, который основан на принципах социального равенства, всеобщей солидарности и взаимной ответственности, а также улучшения уровня жизни населения. В связи с этим анализируются понятие конституционализма и социальных прав, уровень их соблюдения и обеспечения. Авторы сделали вывод о том, что социальное государство является государством, которое защищает и способствует экономическому и социальному благополучию и достойным условиям жизни для всех граждан, создает равные возможности и справедливое распределение богатства, способствует обеспечению их прав, гарантированных Конституцией. Доказано, что мерилom конституционализма является и социальная защищенность человека и гражданина, реальное обеспечение и соблюдение социальных прав. По своей сути конституционализм является степенью и широтой восприятия норм основного закона каждой отраслью и институтом права, однако не ограничивается им и определяет политику, экономику, социальную и духовную сферы.

Ключевые слова: социальные права, права и свободы человека и гражданина, конституционализм.

Bulavina S., Davydova T. Social Rights Protection in the Development of the Ukrainian Constitutionalism. The article is devoted to the definition of the place of social rights in the process of the Ukrainian constitutionalism evolution. The emphasis is laid on the fact that the Constitution of Ukraine proclaimed our state to be a social state, the main task of which is to achieve social progress, based on the principles of social equality, general solidarity and mutual responsibility, and improving the living standards of the population. In this regard, the concept of constitutionalism and social rights, the level of their observance and provision are analyzed. The authors argue that social state is the state, which protects and promotes the economic and social well-being and decent living conditions for all citizens, creates equal opportunities and equitable distribution of wealth promoting their human rights guaranteed by the constitution. By its essence constitutionalism is the degree and breadth of perception of the basic law by each branch and institution of law, but not limited to it, as it determines politics, economics, social and spiritual spheres of social life.

Key words: social rights, rights and freedoms of man and citizen, constitutionalism.